

Den äldsta järnålderns problem.

De problem, som äro knutna till vår äldsta järnålder, ha sedan gammalt ådragit sig livlig uppmärksamhet i arkeologin. I förstone var betraktelsesättet rent kronologiskt. Det måste så vara under vår vetenskaps typologiska skede. När Oscar Montelius år 1885 i *Tidsbestämning* djärvdes peka på ett litet antal nordiska fynd som representanter för en begynnande järnkultur, flera århundraden äldre än vår tideräknings begynnelse, förlade han dem till samma skede som de yngsta av bronsålderns typiska smyckeformer: enstaka hängkärl, skivnålar och halsringar. Härigenom framstod bronsålderns 6:te period som en naturlig brytningstid, kännetecknad av blandningen mellan gammalt och nytt. Men år 1893 (i *Månadsbladet*) delade han samma föremålsgrupper mellan per. 6 av bronsåldern och per. 1 av järnåldern på så sätt, att allt det, som enligt 1885 års betraktelsesätt var nytt under per. 6, förlades till den första järnåldersperioden. Och han räknade med en klar kronologisk skillnad mellan sagda två perioder.

Vid samma ståndpunkt kvarstod Montelius ännu år 1917, då han i *Minnen* visserligen förklarade, att redan under den period, som nu kallades den 6:te av bronsåldern, var järnet i så allmänt bruk, att också den skulle kunna hänföras till järnåldern. Han stödde sig därvid på helt andra järnfynd än dem, han år 1893 överfört till den nya per. 1 av järnåldern.

I detta system hade sålunda ånyo rättvisa gjorts åt det a priori sannolika i att bronsåldern hos oss näppeligen kan ha slutat innan de nya tendenser, som skulle bära upp järnåldern, redan hunnit göra sig i rätt stor utsträckning gällande även på nordisk botten.

Vida fullständigare hade emellertid den klyfta, som en gång förmodats ligga mellan sten- och bronsåldern, blivit överbyggd. Det kunde ha legat nära till hands att på liknande sätt helt avlägsna den i förstone förmodade diskordansen mellan de två yngre åldrarna. Men sådana tendenser ha varit

mindre påfallande än de, som gått i motsatt riktning. Fyndkombinationernas språk är ej lika klart. För det typologiska betraktelsesättet är ej heller en anknytning mellan per. 6 och I lika inbjudande som parallelliseringen av t.ex. de yngsta flint- och de äldsta bronsyxorna. Fältet var sålunda väl tillrättatlaggt för Rutger Sernanders teori om »fimbulvintern», som rent av skulle ha lagt stora delar av Norden öde för sekler. Och i stort sett indentifierades denna fyndlucka med gränsen mellan brons- och järnålder.

Att hypotesen om fimbulvintern ej gav hela sanningen, har jag för min del i anslutning till äldre uttalanden av Sophus Müller sökt göra gällande i en uppsats med titeln *Den keltiska Hansan* (Fornvännen 1920). I stället räknade jag då med att den väsentligaste anledningen till en långvarig »kulturavmattning» i Norden låg i ändringar av de handelspolitiska förhållandena. »Steriliteten hos den yngre bronsålderskulturen» trodde jag antyda en avsevärd avmattning i den nordiska företagsamheten inom den europeiska marknaden. Fyndfattigdomen från följande tid skulle betyda »denna aktivitets fullständiga upphörande och den isolering av Norden, som därav lätt nog kunde följa, om så av en eller annan anledning åstundades av den ypperliga, ändock av en mycket vidsträckt verksamhetskrets njutande handelsorganisation, som framvuxit inom det område, som skilde germanvärlden från övriga delar av Europa».

Detta tolkningsförsök har rönt många gensagor, vilka ej sällan visat bristande håg hos kritiken att ens sätta sig in i vad jag egentligen sagt. Efterhand börjar man emellertid allt allmännare erkänna, att ett avbrott i de tidigare så gynnsamma handelsförbindelserna måste ha i hög grad bidragit till de inträdda förändringarna. Ett positivt bidrag till diskussionen har A. W. Brögger givit, då han år 1940 (*Jernet og Norges eldste økonomiske historie*) i anslutning till Gudmund Hatts märkliga undersökningar på Jylland med kraft hävdade, att vi ej längre ha rätt att tala om »klimatförsämringen», men väl om en klimatförändring, vilken på många håll i Norden betytt en väsentlig förbättring av de lokala försörjningsmöjligheterna.

Tron på en avfolkning som skäl för den långvariga fyndbristen eller åtminstone fyndfattigdomen har alltså fått allt färre anhängare. I stället har Carl-Axel Moberg (*Zonengliederungen der vorchristlichen Eisenzeit in Nord-europa*, Lund 1941) gjort sannolikt, att vi även på enstaka nordiska områden,

framför allt på Bornholm, äga gravfält, som varit i bruk alltifrån bronsålderns slut intill vår tideräknings begynnelse. Men en god del av denna långa tid måste alltjämt anses skilja sig från både föregående och efterföljande skeden därigenom, att den lämnat föga eller intet av motsvarigheter till de fornsakstyper, på vilka det kronologiska schemat byggts upp. Det är vår »träålder» eller (med viss överdrift) »fyndlösa tid».

I samband med sitt nyss återopade uttalande år 1940 ger Brøgger även en ny, betydelsefull förklaring för denna tids fattigdom. Han menar, att »järnet som kommer» före vår tideräknings begynnelse (detta närmast sett ur norsk synpunkt) spelat en ringa roll hos oss. Det viktiga vore, att bronzen försvann — uteblev. Eftersom bronzen, enligt hans mening, väsentligen tjänat vapenindustrin, så blev resultatet av bronsens försvinnande från den europeiska marknaden »en plutselig våbenløshet hos den herskende klassen, den som her i landet bl.a. efterlot sig alle de praktfulle gravminder langs våre kyster. Dens maktstilling har bl.a. hvilt på våben. Nå mistet denne gamle krigeradelen med langskib og våben, helleristninger og træller og store gravminder sin overlegenhet. Den går under og gir plass for en ny klasse i folket med stor kulturell aktivitet».

Här poängterades sålunda ånyo den vanliga uppfattningen, att järnåldern i egentlig mening icke inträdde i Norden förrän efter den fyndlösa tiden. För egen del har jag länge lagt vikt vid att betona, att den fyndlösa tiden motsvarar den mellersta av de tre delar, som den förromerska järnåldern sönderfaller i. Före den gick den äldsta järnåldern, efteråt kommer Montelius' per. (2 och) 3, som jag kallat »den keltiska tiden». Beklagligtvis har sistnämnda beteckning visserligen upptagits av andra, men då givits ett vidare omfång, i det att den fått gälla som en skäligen onödig dubblering av namnet förromersk järnålder. Så gör exempelvis Johannes Brøndsted i det enligt min mening svagaste eller kanske rättare enda svaga partiet i sitt eljest så förtjänstfulla storverk *Danmarks Oldtid* I—III. Det har »længe staaet klart, at vor Jernalders ældste Periode er den kritiske Tid», säger han.

Detta hävdvunna betraktelsesätt är en enligt min mening vilseledande konsekvens av att Montelius' sexdelning av bronsåldern förklarligt nog byggdes på de rent nordiska bronsarbetena. Importföremålen tog han naturligtvis hänsyn till, men väsentligen endast för att med deras hjälp anknyta den nordiska utvecklingen till andra länders. Därmed blev vår syn på den yngre

bronsåldern i själva verket förvrängd. Det är de yngre smyckeformerna — alla dessa spännen, hängkärl och andra bälteprydnader, halsringar — vilka förlett oss till att betrakta bronsåldern som en efter hand allt starkare särpräglad, sig allt mer isolerande, till slut döende kulturform.

Frigöra vi oss emellertid från denna tvångsföreställning och betrakta det rika fyndmaterialet i sin helhet, sådant det faktiskt föreligger, blir bilden en annan. Det är som nämnt smyckeformerna, som i obrutna serier leva tiden ut. Men hur annorlunda förhåller det sig ej med bevapningen! Den speciellt nordiska svärdstyp, som skapades tidigt nog, når sina otvivelaktigt degenererade, abnorma slutformer redan under fjärde perioden, så ock spjutspetsarna. Den femte perioden är ändå ingalunda så vapenlös, som typplanscherna antyda. Vi ha tvärt om gott om vapen, men mestadels importerade. En fullständig omväpning synes ha försiggått, vilket vittnar gott om nordbornas förmåga att följa med sin tid. Härtill bör till en början läggas den rika kärlexporten, som i så många avseenden påverkat de yngre smyckeformerna och deras ornering. Även när de bevara sina traditionsenliga grundformer, röja sålunda de yngre dräktsmyckena starka impulser utifrån. Härtill kommer, att en närmare granskning av dräktillbehören av metall torde ge vid handen, att även beklädnaden — vad beträffar det samhällsskikt, som nu intresserar oss — synes ha genomgått en grundlig omdaning. Såsom jag annorstädes söker närmare visa upp, ersattes nämligen nu de dräkttyper, vi känna genom danska gravfynd från äldre bronsåldern, av helt andra plagg, utan tvivel föregångare till dem, vi äga i behåll först genom Torsbjergs textilier, vad mansdräkten beträffar, och genom vida oansenligare tygrester i Birka, vad kvinnodräkten angår.

Sålunda synes den vitt urringade kvinnotröjan ha ersatts av ett kring bålen svept tygstycke, som hölls upp av tvenne över axlarna kastade flikar, till vilkas fästande man behövde de under yngre bronsåldern så vanliga, gärna parvis funna nålarna med stora skivformiga huvuden. Med hänsyn till det nya skicket undergå även halsringarna en anmärkningsvärd förändring. Medan de förut svälde ut till största bredd under hakan, bli de gärna smalast här för att i stället breda ut sig under nacken och på skulderbladen. I stället synes mannen, som tidigare svept bålen på liknande sätt, ha övergått till att bära kolt och i varje fall byxor, om vilka de s.k. bältekrokarna och allehanda bälteringar genom sin plötsliga talrikhet vittna.

Efter dessa iakttagelser vill jag ej längre biträda den gamla uppfattningen, att bronsåldern dör ut liksom av ålderdomssvaghet; den avvecklas tvärt om i hastig takt — medan fynden ännu flyta talrikt — genom mäktiga, skilda grupper av föremålsbeståndet berörande impulser, som innebära en verklig förnyelse, från den livskraftiga järnålderskultur på kontinenten, som bär namn efter Hallstatt. Jag tror därför att Montelius såg rätt, när han år 1917 betecknade sin sista bronsåldersperiod som egentligen en del av järnåldern.

Denna omstötning av den nordiska kulturen har naturligtvis ej försiggått fullkomligt enhetligt över hela det vida nordiska området. I vissa delar av bronskulturens kärnland, på Själland och i Skåne, voro de gamla traditionerna särskilt seglivade. Men bland de områden, som gingo i spetsen för förnyelsen, framträder vid sidan om Jylland och Gotland även ett så nordligt område som östra Mellansverige genom sin förhållandevis mycket rika import, vilken naturligtvis förutsätter en motsvarande export. Även Finland såväl som de västligare delarna av vårt land samt Norge ända upp i Tröndelag ha att uppvisa flera märkliga depåfynd, till stor del innehållande utanför Norden tillverkade föremål. Norden i sin helhet har alltså haft livlig kännning av de nya, friska vindarna. Vi ha m.a.o. skäl att förutsätta, att bronsåldern allestädes i Norden avlöstes av en gryende järnålder i egentlig mening. Detta påstående har i varje fall större skäl för sig än det, som innebär, att man efter bronsåldern skulle ha återfallit i en stenålderskultur av samma art som dös-, gånggrifts- och hällkisttidens.

Den »fyndlösa tiden» betecknar sålunda en kulturdepression, som helt och hållet faller inom järnålderns rāmärken, icke på gränsen mellan brons- och järnåldrarna. Hur skall den då förklaras?

Klimatförändringen kan som nämnt ej antagas ha utgjort den väsentliga anledningen. Någon avfolkning har den i alla fall ej åstadkommit. Rubbningar i det handelspolitiska läget torde däremot alltjämt få tillskrivas stor betydelse. Kulturlivet var emellertid utan tvivel vid denna tid så utvecklat, att många anledningar kunna tänkas ha samverkat. Nu lyster det mig alltså att dra fram och lägga största vikten vid en tredje förklaringsgrund, vilken redan, såsom framgår av ett citat ovan, i viss mån berörts av Brøgger.

Det är raseringen av det nordiska bronsålderssamhällets sociala struktur, som jag vill peka på.

En av de stora triumfer, dansk fornforskning vann under Sophus Müllers egid, var klarläggandet av den märkliga erövring på Jylland, som verkställdes av »enkeltgravarnas» folk. Senare har man påvisat, att en liknande erövring också drabbade de danska öarna. På den Skandinaviska halvön och i sydvästra Finland ha analoga händelser utspelats i båtfolkets regi. Härmed rotfästes i Norden ett nytt samhällsskikt, som blivit jämfört med den riddarklass, Caesar skildrat från Gallien, eller med medeltidens feodaladel. Det var detta eller dessa herrefolk, som buro upp den slutande stenålderns och bronsålderns samhälle. Den av L. Weibull återupplivade dispyten om bronsålderns vara eller icke vara har gjort den nyttan, att denna sociala ordning än ytterligare understrukits. Ty det kan förvisso endast ha varit en till antalet starkt begränsad feodalkast, som uppbar bronsålderns lyxbetonade vapen och smycken, sådana vi känna dem från praktfulla gravar och rika skattfynd. Sin rikedom vann den genom att hålla övriga inbyggare hårt underkuvade, genom det odlingsarbete, de senare fingo utföra, och genom ett skickligt organiserat handelsutbyte med de kontinentala folk, ur vilka erövrarna utgått.

Under angivna förhållande var emellertid bronsålderns samhälle av en helt annan beskaffenhet än vad vi av gammalt betrakta som kännetecknande för germansk anda och sed. Sålunda måste vi — om den gjorda karaktäristiken är riktig — räkna med att en genomgripande social omdaning skett någon gång mellan bronsåldern och Tacitus' tid.

Betrakta vi med detta i tankarna övriga delar av dåtidens Europa, mötas vi av slående motsatser mellan å ena sidan områden med furstligt rika kammargravar och å andra sidan trakter med vida tätare belagda, men till innehållet desto torftigare urnegravfält. Utan tvivel ha vi där två skilda samhällstyper. I Norden vann den senare begravningsformen som bekant indest först under yngre bronsåldern. Måne icke detta bör räknas bland förebuden till den sociala omvälvning, som måste ha skett? Förändringen kan tänkas ha inletts långsamt, mjukt, men det är möjligt att den till slut antagit formen av en verklig katastrof för den gamla härskarklassen. — Kanske var det dessa oroligheter, som föranledde nedläggningen av så många rika skatter av metallföremål i jorden just under bronsålderns sista del. I ett samhälle, vars flesta för oss åtkomliga livsyttningar sannolikt äro att hänföra till ett exklusivt överklass- och ledarskikt, vilket därtill i så hög grad som den slu-

tande bronsålderns och begynnande järnålderns stödde sig på en välorganiserad, långväga import, måste en dylik social revolution ha fått förödande verkningar. Det behövdes förvisso en lång tid av den art, att den för oss ter sig som hart när fyndlös, för att åter bringa de samhälleliga funktionerna i gång och i ändrade former skapa ett nytt välstånd.

Sune Lindqvist.